

ОПРЕДЕЛЕНИЕ СОЦИАЛЬНОЙ РОЛИ, ЗАКОНОМЕРНОСТЕЙ ФУНКЦИОНИРОВАНИЯ ЯЗЫКОВ, ЛИТЕРАТУР, ФОЛЬКЛОРА БЕЛАРУСИ В КОНТЕКСТЕ РАЗВИТИЯ ЕВРОПЕЙСКОЙ И МИРОВОЙ КУЛЬТУР

РЭПРЭЗЕНТАЦЫЯ ГЕНДАРНЫХ УЯЎЛЕННЯЎ У БЕЛАРУСКАЙ ФРАЗЕАЛОГІІ

Акуліч І.Г.

выпускніца ВДУ імя П.М. Машэрава, г. Віцебск, Рэспубліка Беларусь
Навуковы кіраўнік – Несцяровіч В.І., канд. філал. навук, дацэнт

У цяперашні час у лінгвістыцы гендарныя даследаванні займаюць усё больш прыкметнае месца. Сярод актуальных напрамкаў можна адзначыць такія, як высвятленне ўплыву культурных і сацыяльных фактараў на паводзіны людзей у залежнасці ад іх полавай прыналежнасці, адносіны грамадства да мужчыны і жанчыны і адлюстраванне гэтых працэсаў у мове ды інш.

Гендарна адрознівальнымі мы будзем лічыць тыя фразеалагізмы, у *семантыцы, унутранай форме або ў структуры* якіх знаходзіцца ўказанне на асобу пэўнага полу. Такія ФА, як правіла, абазначаюць асобу, суадносяцца па значэнні з назоўнікамі і ў кампанентным складзе маюць гендарныя маркеры, якія абазначаюць сацыяльны статус, ступень роднасці і сваяцтва, назвы прафесій і рэгулярных заняткаў людзей ды інш. (*саламяная ўдава, сам сабе гаспадар, свой брат, чырвоны памешчык, маг і чарадзеі*), а таксама ўласныя назоўнікі (*Фама няверны, пастухова Ганна*).

Мэта нашага паведамлення – асвятленне некаторых гендарных уяўленняў у беларускай фразеалогіі. Прадметам нашага даследавання з’яўляюцца гендарна маркіраваныя фразеалагізмы ў беларускай мове.

Матэрыял і метады. Крыніцай для фактычнага матэрыялу стаў “Слоўнік фразеалагізмаў” І.Я. Лепшава [1], які змяшчае каля 7000 фразеалагічных адзінак (ФА). Пасля апублікавання слоўніка стала мэтазгодным удакладненне некаторых характарыстык адносна гендарна маркіраваных ФА ў беларускай мове. У прыватнасці, гэта датычыцца іх агульнай колькасці. Асобныя ўдакладненні можна зрабіць адносна нацыянальна-культурнай адметнасці гендарна маркіраваных ФА, якія выкарыстоўваюцца пры фарміраванні вобраза мужчыны і жанчыны. Усё гэта абумоўлівае актуальнасць даследавання. Пры выкананні даследавання былі выкарыстаны наступныя метады: апісальны, структурна-тыпалагічны, статыстычны, кампанентнага аналізу.

Вынікі і іх абмеркаванне. У “Слоўніку фразеалагізмаў” І.Я. Лепшава намі выяўлены 194 фразеалагізмы, якія дэманструюць гендарныя адносіны. З іх 83 аднесены намі да гендарна маркіраваных, што складае 43%. Па наяўнасці гендарных маркераў у структуры і значэнні 19 фразеалагізмаў валодаюць поўнай, 64 – частковай гендарнай маркіраванасцю. 111 (або 57%) ФА са значэннем асобы з’яўляюцца гендарна немаркіраванымі.

Гендарныя маркеры выяўляюцца ў структуры фразеалагізмаў і ў іх значэнні. Намі выяўлены наступныя спосабы гендарнага маркіравання: лексіка-кампанентнае маркіраванне (*адстаўной казы барабаничык, (і) цар і бог (і) воінскі начальнік*), маркіраванне праз граматычную форму кампанента (*свой / свая ў дошку* ‘па-сапраўднаму блізкі, вельмі шчыры чалавек. Пра мужчыну або жанчыну’), семантыку фразеалагізма (*блакітныя берэты* ‘дэсантнікі’, *цудоўны пол* ‘жанчыны’). Першыя два спосабы належаць да плана выражэння, трэці – да плана зместу. У асобных выпадках гендарным паказчыкам выступае і ўнутраная форма – вобраз, які спадарожнічае значэнню ФА (*сядзець у дзеўках, бабуліны казкі*).

Лексіка-кампанентнае маркіраванне ўласціва тым ФА, у структуры якіх знаходзяцца кампаненты – агульныя ці ўласныя назвы асоб мужчынскага або жаночага полу, якія і выконваюць ролю гендарных маркераў. Агульныя асабовыя назвы тэматычна разнастайныя і абазначаюць статус (*саламяны ўдавец*), сацыяльнае становішча (*вольны казак, сама сабе пані*), прафесію (*адстаўной казы барабаничык*), пасаду (*і цар і бог (і) воінскі начальнік*), ступень сваяцтва і роднасці (*ні сват ні брат*), род занятку (*маг і чарадзеі*) чалавека ды інш. Найчасцей

у ролі маркераў выступаюць агульныя і ўласныя назоўнікі мужчынскага роду – назвы мужчын: *брат, рыцар, гаспадар, Андрэй, Кузьма* ды інш., усяго – 44 лексемы. Наадварот, колькасць назоўнікаў – назваў жанчын значна меншая і складае 12 лексем: *сястра, дачка, гаспадыня, дзеўка, Ганна, Ева* ды інш.

Граматычная форма кампанента фразеалагізма ў выглядзе родавай формы займеннікавых слоў як гендарны маркер з’яўляецца надзейным сродкам дэманстрацыі гендарнай ідэнтычнасці, але такія выпадкі нячастыя (*старшы / старшая куды паілюць, свой / свая ў дошку*).

Значэнне як спосаб гендарнай ідэнтычнасці праяўляецца ў фразеалагізмах з поўнай гендарнай маркіраванасцю (такія фразеалагізмы могуць утвараць апазіцыйныя пары), а таксама ў фразеалагізмах з частковай маркіраванасцю, якія называюць толькі мужчын (*марцовы кот ‘распуснік. Пра мужчыну’*) або толькі жанчын (*начная зязюля ‘жонка’*).

Семантычны аналіз прыведзеных у “Слоўніку фразеалагізмаў” І.Я. Лепешава тыповых кантэкстаў ужывання гендарна маркіраваных і гендарна немаркіраваных ФА сведчыць пра тое, што ў большасці выпадкаў яны выкарыстоўваюцца для называння мужчын і іх якасцей.

Заўважана, што некаторыя фразеалагізмы з кампанентамі-маркерамі, якімі абазначаецца асоба мужчынскага полу, у пэўных кантэкстах могуць адрасавацца як да мужчын, так і да жанчын (*рыцар без страху і дабору / папроку*). Радзей назіраецца выкарыстанне фразеалагізмаў з кампанентам – асабовай назвай жанчыны ў дачыненні да мужчын (*базарная баба*). Да прыкладаў выраўноўвання гендарнай асіметрыі можна аднесці тыя выпадкі, калі ўзнікаюць “жаночыя” пары для фразеалагізмаў з мужчынскім рэфэрэнтам (*глухая цяцера ← глухі цяцярук, сама сабе пані ← сам сабе пан*).

Самым прадуктыўным з’яўляецца разрад гендарна немаркіраваных фразеалагізмаў, ён складаецца са 111 адзінак. У навуковай літаратуры такія фразеалагізмы разглядаюцца разам з часткова маркіраванымі на той падставе, што гендарная прыналежнасць такіх фразеалагізмаў (яны абазначаюць асобу, чалавека) выяўляецца толькі ў шырокім кантэксце, калі значэнне фразеалагізма выступае як гендарны маркер: *светлая галава, птушка высокая палёту, малая (маленькая) сошка*.

Нацыянальна-культурнай адметнасцю гендарна немаркіраваных ФА з’яўляецца выразная перавага тых фразеалагізмаў, якія абазначаюць разнастайныя адмоўныя якасці асобы. Найчасцей гендарна немаркіраваныя фразеалагізмы абазначаюць малаважнасць, нявартасць, бесхарактарнасць, слабавольнасць, неразумнасць, бяздушнасць чалавека (*мокая ануча, ні рыба ні мяса, апошняя спіца ў коле, канторскі пацук*).

Другую групу ў колькасных адносінах складаюць гендарна немаркіраваныя фразеалагізмы, якія абазначаюць станоўчыя якасці чалавека. Сярод станоўчых рыс, уласцівых асобе, часцей і разнастайней рэпрэзентуюцца спрактыкаванасць, жыццёвы вопыт, разуменнасць чалавека (*стрэляны верабей, біты воўк, марскі воўк*).

Акрамя адзначаных тэматычных груп, гендарна немаркіраваныя фразеалагізмы абазначаюць сацыяльнае становішча, аўтарытэт чалавека ў грамадстве, фізічны стан, іншыя своеасаблівыя якасці, якія вылучаюць чалавека сярод іншых (*зорка першай велічыні, першая скрыпка*).

Заклучэнне. У складзе гендарна маркіраваных часцей сустракаюцца ФА з наяўнасцю маркера ў структуры (24%), менш – з маркерам у значэнні (10%). Маркер у структуры і значэнні адначасова маюць 9% адзінак. У 57% ФА гендарны сэнс выяўляецца толькі ў шырокім кантэксце, іх мы адносім да гендарна немаркіраваных.

Адной з асаблівасцей гендарна маркіраваных ФА з’яўляецца тое, што ў беларускай мове пераважаюць адзінкі, якія характарызуюць адмоўныя рысы мужчыны; наадварот, колькасць гендарна маркіраваных ФА са станоўчай канатацыяй у дачыненні да мужчыны значна меншая.

Другой нацыянальна-культурнай асаблівасцю з’яўляецца перавага гендарна маркіраваных ФА з адмоўным сэнсам у дачыненні да мужчыны над ФА з такім жа сэнсам у дачыненні да жанчыны.

Найбольш характэрнымі сярод гендарна маркіраваных ФА, адрасаваных да мужчыны, з’яўляюцца адзінкі, якія асуджаюць такія іх рысы, як нявернасць, блудлівасць, каварнасць, шкоднасць, хітрасць, несумленнасць. Найбольш характэрнымі адмоўнымі рысамі жанчыны ў аналагічных фразеалагізмах з’яўляюцца распешчанасць і непрывабнасць.

1. Лепешаў, І.Я. Слоўнік фразеалагізмаў. У 2 т. / І.Я. Лепешаў. – Мінск: Беларус. Энцыклапедыя імя П. Броўкі, 2008. – Т. 1. А–Л. – 672 с.; – Т. 2. М–Я. – 704 с.